

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה כז: שתיית כוס של קידוש והבדלה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כז: שתיית כוס של קידוש והבדלה

רקע

הגמ' אומרת שיש לשותות מלא לוגמיו מכוס של קידוש. נשאלת השאלה מדוע יש לשותות ולמה דוקא שיעור זה.

מקורות

- א. גמ' קז. "ת"ר אין מקדשין על השכר... נפקא מינה למירמא דידי' אדידיה"
- ב. עירובין מ: "ואמר רבה כי הוינא בי רב הונא... והלכתא זמן אומר אפילו בשוק"
- ג. תוס' רי"ד עירובין מ: ד"ה המברך צריך שיטעום רשב"א עירובין מ: ד"ה ליתביה לינוקא ריטב"א עירובין מ: ד"ה המברך צריך לטעום מאירי עירובין מ: ד"ה מה שאמרו כאן המברך
- ד. תוס' ד"ה אם ר"ן כב: ד"ה אם רא"ש סי' יח
- טור סי' רעא, "ושותה מלא לוגמיו... שלא יהיו כוסות שלפניהם פגומים"
- ה. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ז הל' ברכות פ"ז הט"ו
- ו. שו"ע סי' רעא סע' יג-טו, ומשנה ברורה

תוספות רי"ד עירובין מ: ד"ה המברך צריך שיטעום
המברך צריך שיטעום. פירוש' ואין לומר אל יברך בורא פרי הגפן ואל יטעום דאם כן כוס מה מהני.

רשב"א עירובין מ: ד"ה ליתביה לינוקא
ליתביה לינוקא. פי' וכדאמרינן [ר"ה כט:] אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו כדי לחנכן במצות, ודוקא כשהגיע לחינוך הא קודם שהגיע לחינוך אסור דאין אדם מברך לבטלה וכיון שהוא מברך ואין שותה ממנו אלא תינוק שלא הגיע לחינוך כמי שלא שתה ממנו אדם דמי. וא"ת אם הגיע לחינוך היכי יהבינן ליה, י"ל בשהגיע לחינוך מצות ולא הגיע לחינוך תענית.

ריטב"א עירובין מ: ד"ה המברך צריך לטעום
המברך צריך לטעום. פי' כדי שלא תהא ברכה לבטלה, הילכך אם לא טעם המברך מסתיין דלטעום אחרינא וכדאמרינן בסמוך ליתביה לינוקא דילמא אתי למסרך, דאלמא בדטעים מיניה ינוקא סגי לן והיינו נמי דאמרינן התם אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו. ומיהו דוקא כשטעם ממנו קטן שהגיע

לחנוך ברכות דאי בתינוק שלא הגיע לחנוך ברכות הרי הברכה יוצאה לבטלה, והא דאמרינן הכא נותביה לינוקא מיירי בתינוק שהגיע לחנוך ברכות ולא הגיע לחנוך תענית ביום הכפורים.

מאירי עירובין מ: ד"ה מה שאמרו כאן
מה שאמרו כאן המברך צריך שיטעום לא שיטעום דוקא אלא דיו שיטעום אחד מן החבורה ואפי' קטן שהרי אמרו אחריה לותביה לינוקא וכו'.

טור סי' רעא

ושותה מלא לוגמיו ואם שתה פחות לא יצא, ולא מלא לוגמיו ממש אלא כמלא לוגמיו, ומפרש במס' יומא [פ.] וכמה מלא לוגמיו כל שאילו מסלקו לצד אחד בפיו ויראה מלא לוגמיו והוא רובו של רביעית, דלא כרב עמרם שכתב אם קידש ולא טעם רביעית לא יצא דודאי ברוב רביעית סגי. ואם היו המסובין שנים או רבים ולא טעם המקדש וטעם אחר כמלא לוגמיו כתבו הגאונים שלא יצא א"כ טעם המקדש, וכ"כ בה"ג. וכתב עוד אי אישתלי ולא טעם ושתו אחריני מייתי ליה כסא אחרינא ומברך בפה"ג ולא צריך לאהדורי ולאקדושי, והא דמשמע בעירובין [מ:] דסגי בטעימת אחר פירשו הגאונים היינו דוקא בשאר דברים שטעונין כוס אבל בקידוש לא יצא א"כ טעם המקדש. וא"א ז"ל כתב שגם בקידוש יוצאין בטעימת אחר ומיהו צריך אחד מן המסובין לשתות מלא לוגמיו ואין שתיית שנים מצטרפין למלא לוגמיו דלא מיקרי שתייה של הנאה בפחות ממלא לוגמיו ואנן בעינן שיהנה אחד מהם משתיית כוס של ברכה, מ"מ מצוה מן המוכרח שיטעמו כולם: כתב בה"ג מאן דמקדש ומקמי דליטעם משתעי הדר מברך בפה"ג וא"צ לחזור ולקדש, ואחר שישתה המקדש ישתו המסובין ולא קודם, ואם יש לכל אחד כוסו לפניו יכולין לשתות קודם ובלבד שלא יהיו כוסות שלפניהם פגומים.

הסבר הסוגיה

אמר רב הונא אמר רב... המקדש וטעם מלא לוגמא - יצא, ואם לאו - לא יצא. [גמ' קז.]

נחלקו התנאים מהי כמות היין שיש לשתות מכוס של קידוש, תנא קמא סובר שדי לשתות כל שהוא ור' יוסי בר יהודה אומר שיש לשתות מלא לוגמא. רב הונא פוסק בשם רב שאם טעם מלא לוגמא יצא, ואם לאו לא יצא. נבאר תחילה את החיוב לטעום מכוס של קידוש ואחר נבאר את שיעור הטעימה.

הגמ' בעירובין [מ:] מביאה ראייה שאין חיוב לברך "שהחיינו" במועדים על כוס, מברכת "שהחיינו" של יום הכיפורים שלא ניתן לאומרה על כוס. מסבירה הגמ' שלא ניתן לברך "שהחיינו" ולשתות את הכוס, מפני שהמברך "שהחיינו" מקבל על עצמו קדושת המועד ונאסר בשתייה מפאת הצום. לברך ולא לשתות אינו רשאי שהרי המברך צריך שיטעום, לברך ולתת את הכוס לתינוק אינו רשאי "דילמא אתי למסרך" [התינוק יתרגל שמותר לשתות ביום הכיפורים]. מפורש בגמ' שיש חיוב לשתות את היין של ברכה על הכוס, אך אין חיוב שהמברך ישתה את כוס הברכה אלא יכול ליתנה לאחר, אפילו לקטן.

ניתן להבין בשתי דרכים את הדין שהמקדש צריך שיטעום:

א. דין ברכה על הכוס תלוי בשתיית היין, וללא שתיית היין הברכה אינה על הכוס.

ב. דין ברכה על הכוס אינו תלוי בשתיית היין אלא בברכת "בורא פרי הגפן" בלבד, וברכת "בורא פרי הגפן" מחייבת שתייה כדי שהברכה לא תהיה ברכה לבטלה¹.

הראשונים נחלקו בשתי ההבנות הללו, מתוס' רי"ד [עירובין מ: ד"ה המברך] ומהריטב"א [שם ד"ה המברך] משמע שהשתייה היא רק כדי שהברכה לא תהיה ברכה לבטלה, ומהרשב"א [שם ד"ה ליתביה לינוקא] ומהמאירי [ד"ה מה שאמרו] משמע שהשתייה היא כדי שהברכה תהיה ברכה על הכוס².

נפקא מינה בין שתי ההבנות הללו היא לגבי שיעור הטעימה, אם הטעימה היא רק כדי שהברכה לא תהיה ברכה לבטלה - די בכלשהו, אך אם הטעימה היא כדי לקיים ברכה על הכוס - יתכן שנדרשת טעימה חשובה של רביעית או לפחות מלא לוגמיו.

בסוגייתנו נחלקו התנאים אם חובה לשתות מלא לוגמיו או שדי בשתיית כלשהו, וניתן לומר שהם נחלקו בשתי ההבנות הללו. להלכה פוסק רב הונא שהמקדש חייב לטעום מלא לוגמיו, ואם כך לדעת תוס' רי"ד וריטב"א חייבים לחלק בין קידוש לשאר ברכות על הכוס, או לפחות בין קידוש לבין ברכת "שהחיינו". לדעת הרשב"א והמאירי ניתן לומר שאין חילוק ובכל הברכות על הכוס חייבים לשתות מלא לוגמיו³.

היכולת לחלק בין דין יין בקידוש לבין דין יין בשאר כוסות עולה בפירוש משיטת הגאונים [המובאת בטור סי' רעא] שדין הגמ' בעירובין, שהמברך אינו חייב לטעום ורשאי לתת לאחר לטעום במקומו, נאמר רק בשאר ברכות ולא נאמר בקידוש שבו המקדש חייב לטעום בעצמו.

¹ כך מוכח מרש"י [ד"ה ליתביה לינוקא (עין גם רש"י ברכות מב. ד"ה גורם ברכה לעצמו)] אלא שלדעתו יש לשתות מהכוס "דגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה ממנו אדם לאלתר". נראה להסביר שלדעת רש"י הברכה היא חלק מהשירה של היין.

² תוספות רי"ד מסביר: "המברך צריך שיטעום פירוש ואין לומר אל יברך בורא פרי הגפן ואל יטעום דאם כן כוס מה מהני". הוא היה יכול להסביר שהמברך צריך שיטעום מפני שללא טעימה הכוס אינה מועילה, ומדוע הוא מוסיף "ואין לומר אל יברך ואל יטעום"? אלא משמע שהגדרת הכוס ככוס של ברכה טעונה ברכת "בורא פרי הגפן" ואינה טעונה שתייה, והשתייה היא רק כדי שהברכה לא תהיה לבטלה. כך משמע גם מהריטב"א האומר שהמברך צריך שיטעום כדי שלא תהא ברכה לבטלה [ולכן הריטב"א כותב שחייב לתת לטעום לקטן שהגיע לחינוך, מפני שברכה לקטן שלא הגיע לחינוך היא ברכה לבטלה]. דברי הרשב"א דומים מאוד לדברי הריטב"א אך יש ביניהם כמה הבדלים והבולט שבהם הוא שהריטב"א מסביר שצריך להשקות לתינוק שהגיע לחינוך "דאי בתינוק שלא הגיע לחנוך ברכות הרי הברכה יוצאה לבטלה", והרשב"א כותב שאם שותה "תינוק שלא הגיע לחינוך כמי שלא שתה ממנו אדם דמי". לדעת הריטב"א חיוב שתיית הכוס הוא רק כדי שהברכה לא תהיה לבטלה, ובקטן שלא הגיע לחינוך הברכה לבטלה, ולדעת הרשב"א חיוב שתיית היין הוא כדי שהברכה תהיה ברכה על הכוס, ושתיית קטן אינה שתייה, וממילא הברכה אינה על הכוס [הרשב"א היה יכול לכתוב "הא קודם שהגיע לחינוך אסור שאינו מקיים ברכה על הכוס". כמדומני שניסוחו נובע מרצונו להדגיש שיש איסור להשקות לקטן שלא הגיע לחינוך, והאיסור הוא בברכה לבטלה הנגרמת מכך שהברכה לא היתה על הכוס]. מהמאירי משמע שללא טעימה הכוס אינה כוס של ברכה, אך לדעתו גם טעימה של קטן שלא הגיע לחינוך היא טעימה.

³ השו"ע [סי' קצ ט"ג] פוסק שיש לשתות מלא לוגמיו מכל כוס של ברכה. מהרמב"ם משמע שחיוב מלא לוגמיו נאמר בקידוש בלילה בלבד, ולא נאמר בשאר כוסות של ברכה [השווה בין הלי' שבת פכ"ט ה"ז לבין ה"י, הלי' ברכות פ"ז ה"י ד-טו, הלי' אישות פ"ג הכ"ד ופ"י ה"ד], וכן מוכח מהר"ן [כב: סד"ה אם] האומר שבקידוש בלילה הסדר יש גם חיוב רוב כוס וגם חיוב מלא לוגמיו, ולא אומר כך בשאר הכוסות.

את החילוק בין דין קידוש לשאר ברכות ניתן להסביר בשתי דרכים:

- א. החילוק ביניהם הוא בשתי ההבנות שהובאו לעיל בחיוב טעימת היין. בכל הברכות יש דין ברכה על הכוס והטעימה היא רק כדי שברכת הנהנין לא תהיה לבטלה. בקידוש יש דין "שירה על היין" וטעימת היין היא חלק ממעשה השירה.
- ב. בקידוש יש דין "וקראת לשבת עונג", קריאת השבת קשורה למצות עונג שבת, ולכן יש חובה לקיים מצות עונג שבת בכוס עצמה [על פי שעורים לזכר אבא מרי ח"ב, בעניין קידוש והבדלה, עמ' קכה (עיין לעיל עמ' 99 והע' 2)].

ניתן אולי לומר שיש נפקא מינה בין שתי הדרכים הללו לגבי הגדרת מלא לוגמיו. שיעור מלא לוגמיו מובא בגמ' רק לגבי שני דינים: שיעור שתייה ביום הכיפורים [יומא עג:]; ושיעור טעימה בכוס של קידוש⁴. נחלקו הראשונים אם שני השיעורים הללו זהים. תוס' [ד"ה אם] ור"ן [כב: ד"ה אם] סוברים שכשם שהשיעור ביום הכיפורים הוא שיעור אישי, לכל אחד מלא לוגמיו שלו [כמפורש ביומא פ:]; כך גם לעניין טעימה מכוס של קידוש שיעור מלא לוגמא הוא שיעור אישי [עד שיעור רביעית שהוא שיעור כוס של ברכה⁵]; המהר"ם חלאוה [ד"ה המקדש] סובר ששיעור מלא לוגמא לעניין טעימה מכוס של קידוש הוא שיעור קבוע הנמדד לפי אדם בינוני. אם חיוב שתיית היין הוא מדין שירה על היין השיעור קבוע לכולם, ואם החיוב הוא מדין "וקראת לשבת עונג" החיוב הוא לפי העונג האישי של כל אחד ואחד.

לשאלה זו, אם טעימת היין היא חלק ממצות קידוש, או שהיא מיועדת רק להגדיר את הקידוש כקידוש על הכוס, יכולות להיות כמה נפקא מינות:

- א. אם ברכת בורא פרי הגפן היא חלק מהקידוש או שהיא ברכת הנהנין בלבד כדי שיהיה מותר לשתות את היין. אם טעימת היין היא חלק ממצות קידוש, אף ברכת בורא פרי הגפן חלק מהקידוש, והשוכח את ברכת בורא פרי הגפן אינו יוצא ידי חובתו [הגר"ד (שם עמ' קכו) כותב כך בשם ר' חיים מבריסק].
- ב. אם חייבים שאדם היוצא ידי חובת קידוש יטעם את היין, או שניתן להסתפק אף בטעימה של אדם שאינו יוצא ידי חובת קידוש. אם טעימת היין היא חלק מהמצוה, חובה שיטעם אדם היוצא ידי חובתו, אם אינה חלק מהמצוה ניתן להסתפק בכל טועם שהוא⁶.

⁴ עיין תורת אמן ברכות [ח"ב עמ' 98-99] מחלוקת ראשונים אם שיעור ברכה אחרונה במשקים הוא כזית, מלא לוגמיו או רביעית.

⁵ יכול להיות שיש הבדל מהותי בין שיטת התוס' לבין שיטת הר"ן. תוס' משווים בין שיעור שתיית יין של קידוש לשיעור שתיית יין של ארבע כוסות, ובשניהם השיעור הוא רוב כוס, ואילו לדעת הר"ן אין קשר בין שני השיעורים הללו. ניתן להבין שלדעת התוס' יש בשיעור השתייה שני דינים: א. שתייה חשובה של רוב רביעית. ב. עונג אישי. לפי זה, עוג מלך הבשן שותה יותר מרוב רביעית, אך ננס חייב לפחות ברוב רביעית.

⁶ רבינו דוד [ד"ה והא דאמרי' המקדש טעם] אומר בפירושו שניתן להשקות לכל אדם. מהסבר הרשב"א [עירובין מ: ד"ה ליתביה לינוקא] ששתייה של קטן שלא הגיע לחינוך "כמי שלא שתה ממנו אדם דמי", מוכח שלא ניתן להשקות למי שאינו חייב במצוה, ואם כך ניתן לומר שאין להשקות גם למי שאינו יוצא ידי חובתו במצוה זו.

ג. סח בין הקידוש לבין הטעימה או שנשפך היין לפני ששתה אותו. אם הטעימה חלק ממצות קידוש, אינו יוצא ידי חובתו כיוון שלא טעם מכוס של קידוש. אם הטעימה מיועדת רק להגדיר את הקידוש כקידוש על הכוס, הקידוש היה על כוס ומאורע שקרה לאחר הקידוש אינו יכול לפוסלו [עיין שו"ע סי' רעא סע' טו, ט"ז סקי"ט, מג"א סקל"ב].

סיכום

ניתן להבין את החיוב לטעום מכוס של ברכה בשתי דרכים:
 א. טעימת היין מגדירה את הברכה כברכה על הכוס. להחזקת הכוס ללא טעימה אין שום משמעות ורק הטעימה מגדירה את הברכה כברכה על הכוס.
 ב. טעימת היין אינה מגדירה את הברכה כברכה על הכוס, וחיובה הוא רק כדי שברכת הנהנין לא תהיה ברכה לבטלה. החיוב לברך ברכת הנהנין נובע מכך שרק בגללה הברכה היא ברכה על כוס.
 את ההבנה שטעימת היין מגדירה את הברכה כברכה על הכוס, ניתן לנסח בשלוש רמות שונות:
 א. דין כללי בכל הברכות הנאמרות על הכוס.
 ב. דין שאינו נאמר בכל הברכות על הכוס אלא רק בברכות שיש בהן דין "שירה על היין".
 ג. דין ייחודי בקידוש מההלכה "וקראת לשבת עונג".
 להבנות הללו יש נפקא מינה לגבי כמות השתייה, זהות השותה, החיוב לברך ברכת הנהנין ודין הברכה כשנשפך היין אחריה.

הלכה

השו"ע [סי' קצ סע' ג] פוסק שחייבים לשתות מלא לוגמיו מכל כוס של ברכה ולא רק מכוס של קידוש. השו"ע [סי' רעא סע' יד] פוסק שאחד צריך לטעום מלא לוגמיו ואין שתיית שניים מצטרפת, אבל יש אומרים שכל המסובים מצטרפים לשיעור. המשנה ברורה [סקע"ג] פוסק בדיעבד כדעה זו.
 השו"ע פוסק שראוי לחוש לשיטת הגאונים שבקידוש חובה על המקדש לטעום מהכוס בעצמו.

השו"ע [סע' טו] פוסק שאם סח בין הברכה לשתייה או שנשפך היין, יכול לקחת יין אחר ולברך עליו בורא פרי הגפן, ויוצא ידי חובת קידוש. המשנה ברורה [סקע"ח] מביא את פסק המגן אברהם [סקל"ב] ששתיית יין אחר מצטרפת לקידוש רק אם לא הסיח דעתו בינתיים, אבל אם כבר יצא ממקומו צריך לחזור ולקדש [ניתן להאריך מאוד בביאור פסקים אלו, ואכמ"ל].